

Vita antiqua a unei sfinte travestite: Maria, care și-a schimbat numele în Marin. Introducere și traducere

Radu GÂRBACEA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”
Lucian Blaga University of Sibiu, Andrei Șaguna Faculty of Orthodox Theology
Personal e-mail: radu_garbacea@yahoo.com

Vita antiqua of a transvestite saint: Mary, who changed her name to Marin. Introduction and Romanian translation

The lives of the so-called transvestite nuns, though popular in Byzantine hagiography are very little known to the generic Romanian reader. This is also the case of Saint Mary, commemorated in the Orthodox Church on February 12th. Her story tells us that she followed her father into a monastery, changing her name to Marinos and wearing men's clothes and short hair. Her identity as a woman remained hidden until death. In this paper I present the editions of the Greek versions of St Maria's life, arguing that the version edited by Marcel Richard is not a new version, but rather a new edition of the BHG 615 version. I also offer the first Romanian translation of Marcel Richard's edition, considered by its editor *Vita antiqua*.

Keywords: Mary/Marinos, transvestite nun, February 12th, Romanian translation, BHG 615

Pe 12 februarie Sinaxarul constantinopolitan face pomenirea „cuvioasei Maria, care și-a schimbat numele în Marin” (μνήμη τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς μετονομασθείσης Μαρίνου)¹. Această sfântă aparține unui așa-numit grup de călugărițe travestite, popular în hagiografia bizantină din sec. V-IX, după cum scrie Nicholas Constatas². Popularitatea vieții acestei călugărițe travestite nu s-a limitat la lumea greacă. Așa de face că povestea vieții sfintei Maria/Marin s-a transmis în mai multe limbi, latină, siriacă, coptă, etiopiană, armeană, arabă, și chiar în germană și franceză medievală³. Deși originile geografice ale sfintei sunt învăluite în legendă, ea a fost cinstită în perioada medievală atât în Răsărit, cât și în Apus.

Versiunile grecești ale vieții sfintei Maria/Marin: ediții și traduceri

Viața sfintei transmisă în limba greacă a cunoscut mai multe versiuni. O primă contribuție la editarea versiunilor grecești a adus la începutul secolului XX Léon Clugnet (1848-1920), care cu ajutorul mai multor colaboratori a publicat un număr mare din aceste texte, mai întâi în *Revue de l'Orient chrétien* 6 (1901) și 7 (1902), și mai apoi, cu câteva completări, în volumul VIII al seriei *Bibliothèque hagiographique orientale*, Paris, 1905, cu titlul *Vie et office de sainte Marine. Textes latins, grecs, coptes, arabes, Haut-allemand, Bas-allemand et français* publiés par Léon Clugnet avec la collaboration de MM E. Blochet, I. Guidi, H. Hyvernât, F. Nau et F.-M.-E. Pereira. Versiunile identificate și editate de L. Clugnet sunt următoarele:

Viața A (=BHG 1163⁴, editată după ms.

Bibliothèque du monastère du Saint-Sépulcre de Jérusalem I, sec. X, f. 83^v-84^v)⁵

Viața B (=BHG 615a, editată după ms. BnF gr. 2474, sec. XIII, f. 249^r-251^v)⁶

Viața C (o versiune metafrastică, editată după ms. BnF gr. 163, sec. XVI, f. 226^r-233^v)⁷

Viața D (o versiune metafrastică, editată după ms. Berlin, Staatsbibliothek, gr. Quart. 16, sec. XVII, f. 78^r-86^r, pe care editorul optează să o redea integral, deși este aproape identică cu Viața C)⁸

Viața E (=BHG 615b, editată după ms. BnF Coislin 283, sec. XI, f. 38^v-40^r)⁹

Viața F (=BHG 615, editată după ms. Bibliothèque Synodale du Moscou gr. 410 sec. XV, f. 69^v-71^v)¹⁰

Viața G (păstrată în ms. BnF gr. 1313, sec. XV, f. 261^v-267^v. Întrucât textul identic cu cel din ms. BnF gr. 2474 [Viața B], editorul a găsit inutilă reproducerea lui, argumentând că singura diferență este aceea că a fost transcris în sec. XV)¹¹

Viața H (nu este altceva decât Viața C, păstrată în ms. Bibliothèque du monastère du Saint-Sépulcre 329, sec. XVII, f. 108-117, pentru care editorul s-a mulțumit să sublinieze variantele)¹²

Versiunile I și J sunt două notițe de sinaxar pentru ziua de 12 februarie¹³

O altă contribuție avea să aducă 70 de ani mai târziu Marcel Richard. Lucrând la ediția *Întrebărilor și răspunsurilor* lui Anastasie Sinaitul, M. Richard descoperă și edita o viață a sfintei păstrată în trei manuscrise athonite (Vatopédi 38, sec. X, f. 52^v-55^v; Philothéou 52, sec. XI, f. 150^v-163^v; Iviron 408, sec. XIV, f. 110^r-116^r)¹⁴. Comparând-o cu versiunile grecești editate de L. Clugnet, el constata că este foarte apropiată de Viața F, al cărei text păstrat în manuscrisul moscovit și editat de L. Clugnet este unul foarte degradat, printre alte defecte, amintind absența unui întreg paragraf, este vorba de paragraful 8 al ediției M. Richard¹⁵.

Deși M. Richard nu spune explicit că a oferit o nouă ediție a versiunii BHG 615, totuși putem trage această concluzie din comentariile care urmează traducerii sale. El amintește faptul că Fr. Halkin a identificat pentru versiunea BHG 615 alte trei manuscrise, ms. Ochrid, Musée nat. 44 (Mošin gr. 72), sec. XI, p. 265-271; ms. Paris, Coislin 282, sec. XI-XII, f. 245^v, 247^r-248^v și ms. Ann Arbor, University of Michigan Library 50, sec. XIV, f. 120^r-132^v¹⁶. Căutând în baza de date *Pinakes: Textes et manuscrits grecs* coordonată de Institut de recherche et d'histoire des textes din Paris tradiția manuscrisă pentru BHG 615 vom observa că atât manuscrisul folosit de L. Clugnet pentru ediția Vieții F, cât și cele folosite de M. Richard pentru ediția sa, se găsesc alături de manuscrisele identificate de Fr. Halkin ca mărturii ale acestei versiuni. Astfel, despre ediția lui M. Richard este o nouă ediție a versiunii BHG 615.

Contribuția lui M. Richard la cunoașterea vieții sfintei Maria/Marin este importantă și pentru concluzia la care el a ajuns comparând versiunea transmisă de cele trei manuscrise athonite cu versiunile BHG 614 (*Vita rescripta*), BHG 615d (*Vita aucta*) și BHO 697 (*Vita syriaca*), și anume, că versiunea transmisă de cele trei manuscrise athonite este cea mai apropiată de redactarea timpurie a vieții sfintei¹⁷.

După cum am amintit mai sus, M. Richard a însoțit ediția sa cu o traducere în limba franceză, de altfel prima traducere a unei versiuni grecești a vieții sfintei Maria/Marin într-o limbă modernă¹⁸. O traducere în limba engleză a aceleiași versiuni a publicat în 1996 Nicholas Constat¹⁹. Recent a apărut și o traducere în limba italiană a versiunii editate de M. Richard, semnate de Laura Franco²⁰.

În cele ce urmează propun o traducere a versiunii editate de M. Richard, încă netraduse în limba română.

Viața și conduita lui Eugen și a ficei lui Maria²¹

1. Era un bărbat pe nume Eugen, care trăia în curăție, evlavie și frică de Dumnezeu. El avea o soție [γυναῖκα] distinsă și iubitoare de Dumnezeu, care i-a născut o fiică, căreia i-a pus numele Maria. După ce soția lui a murit, tatăl și-a crescut copilul în multă învățătură și viață distinsă.

2. Când fata a crescut, tatăl i-a zis: „Copila mea, iată, tot ceea ce am las în mâinile tale, căci eu plec să-mi mântuiesc sufletul!” Auzind cele [spuse] de tatăl ei, fata i-a zis: „Tată, vrei să-ți mântuiești sufletul și [sufletul] meu să-l distrugi? Nu știi ce spune Domnul? Că «bunul păstor își dă sufletul pentru oi»”? [In 10, 11]. După care i-a zis: „Cel ce mântuiește un suflet este ca cel ce l-a creat”.

3. Auzind acestea tatăl ei a fost străpuns [la inimă] de cuvintele ei, căci ea plângea și se tânguia. Astfel, tatăl ei a început să-i spună: „Copilă, ce să fac cu tine, căci tu ești o femeie și eu vreau să intru într-o mănăstire de bărbați? Cum poți să rămâi cu mine, că diavolul prin voi poartă război împotriva slujitorilor lui Dumnezeu?” Auzind acestea fiica lui i-a spus: „Nu, domnul meu! Nu voi intra, după cum zici tu, ci am să intru în mănăstire împreună cu tine, cu părul tăia²² și îmbrăcată în haină bărbătească”.

4. Iar el făcând după cuvintele ficei lui și dând săracilor tot ce avea, tăindu-i părul și îmbrăcând-o în haină bărbătească, i-a schimbat numele în Marin. Și i-a cerut, zicând: „Vezi, copilă, cum te vei purta, căci ești pe cale să intri în mijlocul focului, căci nicio femeie nu intră într-o mănăstire [de bărbați]; păzește-te ireproșabilă înaintea lui Dumnezeu, ca să ne împlinim făgăduințele/jurămintele!”; și luându-și fiica a intrat în chinovie [ἐν τῷ κοινοβίῳ]²³.

5. Zi de zi copila a înaintat în toată virtutea, în

ascultare, smerenie și multă asceză. După ce a trăit așa mulți ani în mănăstire, [unii dintre monahi] s-au gândit că [ea] este eunuc, din pricina faptului că nu avea barbă și a delicateții glasului ei [τὸ λεπτὸν τῆς φωνῆς αὐτῆς]. Alții au socotit că era așa din pricina multei asceze, căci mânca o dată la două zile.

6. S-a întâmplat ca tatăl ei să moară [iar Maria, rămânând în mănăstire, a continuat] să progreseze în asceză și ascultare, așa că a primit de la Dumnezeu darul vindecării celor tulburați de diavoli. Căci dacă își punea mâna pe vreunul din cei bolnavi, îndată se și vindecau.

7. În mănăstire [τὸ κοινόβιον] trăiau împreună patruzeci de bărbați. O dată pe lună, patru dintre frați erau trimiși la cei însărcinați cu treburi în afara mănăstirii [εἰς τὰς ἀποκρίσεις τοῦ μοναστηρίου], din pricina faptului că aveau grijă de ei și de alți [monahi], anahoreți, care trăiau în afara [comunității]. La mijlocul drumului era un han, unde atât cei ce se duceau, cât și cei ce se întorceau se odihneau, din pricina lungimii drumului; hangiul primindu-i cu multă politețe, îi găzduia pe fiecare separat.

8. Într-una din zile, chemând egumenul pe avă Marin, i-a zis: „Frate, știi conduita ta, [știi] că în toate ești desăvârșit și grabnic la ascultare. Așadar, vreau să mergi și tu [și să participi] la treburile mănăstirii²⁴, întrucât frații sunt supărați pentru că tu nu ieși la lucru [εἰς τὴν διακονίαν]; iar făcând aceasta vei primi o mai mare răsplată de la Dumnezeu”. Auzind Marin acestea, a căzut la picioarele lui zicând: „Roagă-te pentru mine, părinte, și unde îmi vei porunci, [acolo] voi merge!”

9. Într-una din zile, ieșind Marin împreună cu alți trei frați la lucru [διακονῆσαι] și pe când erau găzduiți la han, s-a întâmplat că un soldat a necinstit-o²⁵ pe fiica hangiului și a lăsat-o însărcinată. Soldatul i-a spus: „Dacă va auzi tatăl tău de aceasta, spune-i că un monah mai tânăr, acela s-a culcat cu mine”. Aflând tatăl ei că este însărcinată, a întrebat-o zicând: „Cum ți s-a întâmplat una ca asta?” Ea a aruncat vina pe Marin, zicând că monahul mai tânăr din mănăstire, acela atrăgător, care se numește Marin, acela a lăsat-o însărcinată.

10. Complet scandalizat, hangiul s-a dus la mănăstire, urlând și zicând: „Unde este acel șarlatan, pseudo-creștin, pe care îl numiți creștin?” Când supraveghetorul a venit la el, i-a spune: „Bine ai venit!” Iar acela [hangiul] i-a răspuns: „Rău a fost ceasul când v-am cunoscut!” La fel i-a spus egumenului, „să nu mai văd vreun monah și ceva de acest fel”. Când a fost întrebat care este cauza pentru care spune acestea, a răspuns zicând că „am avut o singură fiică, în care am avut nădejde că mă va sprijini la bătrânețe, și iată ce i-a făcut Marin, pe care îl numiți creștin, a necinstit-o și este însărcinată”. Egumenul i-a zis: „Ce pot să fac eu, frate, dacă el nu este aici? Când se întoarce de la lucru n-am altceva de ales decât să-l dau afară din mănăstire”.

11. Când Marin s-a întors împreună cu cei trei frați, egumenul i-a zis: „Asta este conduita ta și asta este asceza ta, că în timp ce erai găzduit la han ai necinstit-o pe fiica hangiului?” Și tatăl ei, venind aici, ne-a făcut un spectacol de laici. Auzind acestea, Marin a căzut cu fața la pământ zicând: „Iartă-mă părinte, că am păcătuit ca un om!” Iar egumenul mâniindu-se, l-a dat afară zicând: „Niciodată să nu mai intri în mănăstire!”

12. Așadar, ieșind din mănăstire, s-a așezat îndată în afara porților mănăstirii și a îndurat frig și arșiță. Astfel, cei care intrat în mănăstire îl întrebau: „De ce stai afară?”, iar el răspundea: „Pentru că am desfrânat și am fost dat afară din mănăstire.”

13. Când s-a împlinit [ziua] ca fata hangiului să nască, a născut un băiat, și tatăl fetei l-a luat și l-a adus la mănăstire. Găsindu-l pe Marin șezând în afara porților [mănăstirii], i-a aruncat copilul în față și i-a zis: „Iată, copilul tău, pe care l-ai făcut cu răutate! Ia-l!” Și hangiul a plecat imediat.

14. Marin, luând copilul, s-a întristat foarte și a zis: „Da, eu am primit [răsplata] pentru păcatele mele, dar de ce trebuie să moară cu mine acest prunc nefericit?” Astfel, a început să ia lapte de la ciobani și să hrănească copilul ca un tată. Dar întristarea care l-a cuprins nu era totul, căci copilul scâncind și plângând, îi murdărea hainele.

15. După trei ani, s-au dus frații la egumen și i-au spus: „Părinte, iartă-l pe frate, căci îi este de ajuns pedeapsa [ἡ ἐπιτιμία], căci a mărturisit tuturor greșeala lui!” Văzând că egumenul a rămas nemișcat, frații au început să-i spună că „dacă nu-l vei primi înapoi, noi vom pleca din mănăstire. Căci nu putem noi să-i cerem lui Dumnezeu iertare pentru păcatele noastre, când astăzi sunt trei ani de când el stă în sub cerul liber [în fața] porții și noi nu l-am iertat”.

16. Egumenul, auzind acestea, le-a zis: „Pentru iubire voastră, îl primesc!” Și chemându-l pe Marin i-a zis: „Din pricina păcatului pe care l-ai săvârșit nu ești vrednic să-ți recâștigi locul pe care l-ai avut aici. Dar din pricina iubirii fraților, te reprimesc în rânduiala noastră, dar ca cel din urmă dintre toți [δέχομαί σε ὕστερον πάντων εἰς τὸν κανόνα].” Iar Marin a început să plângă și să zică: „Aceasta este un lucru mare pentru mine, domnul meu, că m-ai învrednicit să vin înăuntrul porții, ca astfel să mă învrednicesc a sluji [trebuințelor] sfinților părinți!”

17. Așadar, egumenul i-a dat [spre împlinire] lucrurile cele mai de necinste ale mănăstirii și el le-a făcut cu toată conștiinciozitatea, ducându-le la capăt cu toată devotarea. Iar copilul îl urma întotdeauna, plângând și zicând: „Tata, tata!” și toate câte spun copiii când vor mâncare. Nu îi erau de ajuns ispitele pe care le are un monah, ci mai avea și grija pentru hrana copilului, de unde să i-o dea. Când copilul a crescut, el a rămas în mănăstire, și crescând în multă virtute, s-a învrednicit de haina monahală.

18. Trecând timpul, într-una din zile egumenul i-a întrebat pe frați: „Unde este Marin? Căci iată astăzi este a treia zi de când nu l-am mai văzut la cântare. Căci întotdeauna era primul pe care îl găseam stând acolo [înainte de începerea] slujbei. Așadar, mergeți în chilia lui și vedeți dacă nu zace din pricina vreunei boli!” Ducându-se la chilia lui, l-au găsit mort și i-au dat de veste egumenului, zicând că fratele Marin a murit. Iar el [egumenul] a zis: „Cum a plecat sărmanul lui suflet? Ce cuvânt de apărare poate să dea pentru păcatul pe care l-a făcut?” [Atunci egumenul] a poruncit ca să-l îngroape. Și când au venit să-l spele, au descoperit că el era o femeie, au țipat și au început să strige și să zică într-un glas: „Doamne miluiește!”

19. Egumenul auzind [strigătele lor] i-a întrebat: „Ce este cu voi?” Iar eu i-au spus „că fratele Marin este o femeie.” Așadar, venind și văzând [el însuși], a căzut la picioarele ei, cu multe lacrimi strigând și zicând: „Iartă-mă căci ți-am greșit! Sunt gata să zac ca un mort aici, la sfintele tale picioare, până când voi auzi iertarea pentru ceea ce ți-am făcut!” Și pe când se văita de multe ca acestea și mai mari decât acestea, a venit un glas care a zis: „Dacă ai fi făcut aceasta cu știință, nu ți-aș fi iertat păcatul. Dar pentru că ai făcut aceasta cu neștiință, îți iert păcatul!”

20. [Auzind acestea] egumenul a trimis vorbă hangiului să vină la el, și după ce a venit, i-a spus: „Iată, Marin a murit!”. Iar hangiul i-a răspuns: „Dumnezeu să-l ierte, că mi-a ruinat casa!” [La care] egumenul i-a spus: „Căiește-te, frate, că ai păcătuit înaintea lui Dumnezeu. M-ai ațâțat prin cuvintele tale și din pricina ta am păcătuit; căci Marin este femeie”. Auzind acestea hangiul a fost uluit și s-a minunat de cele spuse. Luându-l egumenul, i-a arătat că [Marin] este femeie. Astfel, acela a început a se tângui și a se mira de ceea ce s-a întâmplat.

21. După aceea au îngropat sfintele ei rămășițe și [le-au] așezat în sicriul consacrat, slăvind pe Dumnezeu cu psalmi și cântări. După ce s-au terminat acestea, a venit fiica hangiului, tulburată de un demon, și mărturisind adevărul, „că soldatul a amăgit-o”. Și deodată s-a tămăduit la mormântul cuvioasei Maria și toți au slăvit pe Dumnezeu din pricina semnului care s-a făcut și a ascultării ei, că a răbdat [încercările] până la moarte, nearătându-și identitatea. Iar noi, iubitorilor, să urmăm cu zel fericitei Maria și ascultării ei, ca să aflăm milă în ziua judecății de la Domnul nostru Iisus Hristos, căruia fie slava și stăpânirea în vecii vecilor. Amin!

Note:

- Hippolyte Delehay (ed.), *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano, nunc Berolinensi, adiectis synaxariis selectis: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Brussels, 1902, p. 460.
- Nicholas Constas, „Life of st. Mary/Marinos”, în: *Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation*, Alice-Mary Talbot (ed.), (Byzantine Saints' Lives in Translation 1), Washington, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996, p. 1.
- Ibidem*.
- BHG este acronimul folosit pentru catalogul de materiale hagiografice grecești aranjate alfabetic intitulat *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. Primele două ediții ale *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (1895, 1909) au fost editate de Societatea Bollandiștilor, iar cea de-a treia (1957, 3 vol.) de François Halkin. Tot F. Halkin a editat un *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (1969) și un *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (1984). Numărul reprezintă indicativul la care se găsește o anumită versiunea.
- Vie et office de sainte Marine. Textes latins, grecs, coptes, arabes, Haut-allemand, Bas-allemand et français*, editate de Léon Clugnet în colaborare cu MM E. Blochet, I. Guidi, H. Hyvernat, F. Nau et F.-M.-E. Pereira, (Bibliothèque hagiographique orientale 8), Paris, 1905, p. 36-38.
- Ibidem*, p. 39-41.
- Ibidem*, p. 41-46. Păreră lui L. Clugnet că versiunea aceasta a stat la baza traducerii latine publicate de Surius, republicate de Lippomani, Bollandiști și J.-P. Migne (PG 115, 347-356) a fost contestată de Marcel Richard. Cf. Marcel Richard, „La Vie Ancienne de Sainte Marie surnommée Marinos”, în: *Corona Gratiarum: Miscellanea patristica, historica et liturgica Eligio Dekkers OSB XII lustra complenti oblata*, vol. I, Brugge, 1975, p. 84.
- Vie et office de sainte Marine*, p. 46-51.
- Ibidem*, p. 52-54.
- Ibidem*, p. 54-58.
- Ibidem*, p. 58.
- Ibidem*, p. 59-60.
- Ibidem*, p. 60-61.
- În aparatul critic al ediției se poate observa cum permanent editorul colaționează textul păstrat în cele trei manuscrise athonite cu textul păstrat în manuscrisul moscovit, oferind variantele transmise de fiecare dintre ele. Trebuie menționat totuși că editorul arată o preferință pentru manuscrisul vatopedin. Cf. M. Richard, *art. cit.*, p. 87.
- A se vedea M. Richard, *art. cit.*, p. 89.
- Ibidem*, p. 99.
- Ibidem*, p. 87.
- Ibidem*, p. 95-99.
- N. Constas, *art. cit.*, p. 7-11.
- Laura Franco, *Cinque sante bizantine. Storie di cortigiane, transvestite, eremite, imperatrici*, (Testi e documenti), Milan,

Studio Editoriale, 2017, p. 47-53.

21. Traducere realizată după textul grec editat de M. Richard, *art. cit.*, p. 87-94. Numerotarea și împărțirea paragrafelor urmează ediția care a stat la baza traducerii.

22. Lit.: tăindu-mi părul capului (ἀποθρίζασα τὴν κόμην τῆς κεφαλῆς μου).

23. Mănăstire unde călugării trăiesc în comun.

24. Lit.: munca mănăstirii (εἰς τὴν διακονίαν τοῦ μοναστηρίου).

25. Lit.: a corupt-o (διαφθεῖραι).

Bibliography:

Constas, Nicholas, „Life of st. Mary/Marinos”, în: *Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation*, Alice-Mary Talbot (ed.), (Byzantine Saints' Lives in Translation 1), Washington, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996, p. 1-12.

Delehay, Hippolyte (ed.), *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano, nunc Berolinensi, adiectis synaxariis selectis: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Brussels, 1902.

Franco, Laura, *Cinque sante bizantine. Storie di cortigiane, transvestite, eremite, imperatrici*, (Testi e documenti), Milan, Studio Editoriale, 2017.

Halkin, François (ed.), *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, troisième édition, 3 vol., (Subsidia Hagiographica 8a), Brussels, 1957.

Halkin, François (ed.), *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, (Subsidia Hagiographica 47), Brussels, 1969.

Halkin, François (ed.), *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, (Subsidia Hagiographica 65), Brussels, 1984.

Richard, Marcel, „La Vie Ancienne de Sainte Marie surnommée Marinos”, în: *Corona Gratiarum: Miscellanea patristica, historica et liturgica Eligio Dekkers OSB XII lustra complenti oblata*, vol. I, Brugge, 1975, p. 83-115.

Vie et office de sainte Marine. Textes latins, grecs, coptes, arabes, Haut-allemand, Bas-allemand et français, editate de Léon Clugnet în colaborare cu MM E. Blochet, I. Guidi, H. Hyvernât, F. Nau et F.-M.-E. Pereira, (Bibliothèque hagiographique orientale 8), Paris, 1905.

